

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

Warszawa,

Marcin Wiącek

IV.511.372.2020.KPa

**Sąd Najwyższy
Izba Cywilna
Plac Krasińskich 2/4/6
00-951 WARSZAWA**

**Wniosek
Rzecznika Praw Obywatelskich**

Na podstawie art. 16 ust. 2 pkt 4 ustawy z dnia 15 lipca 1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (t. jedn. Dz. U. z 2020 r. poz. 627 z późn. zm.) oraz art. 83 § 1 i 2 ustawy z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym (t. jedn. Dz. U. z 2021 r. poz. 1904 z późn. zm.), w związku z ujawniającymi się w orzecznictwie Sądu Najwyższego rozbieżnościami w wykładni art. 50 w zw. z art. 59 ust. 1 ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (t.j. Dz. U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133 z późn. zm.)

wnoszę

o rozstrzygnięcie następującego zagadnienia prawnego:

Czy gospodarstwo rolne przekazane na podstawie ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (t.j. Dz. U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133 z późn. zm.) następcy pozostającemu w ustawowej wspólności majątkowej małżeńskiej, należy do majątku wspólnego małżonków, czy do majątku odrębnego następcy na zasadzie analogii do umowy darowizny w rozumieniu art. 33 pkt 2 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1359)?

Uzasadnienie

Na tle skarg wpływających do Rzecznika Praw Obywatelskich wyłonił się problem dostrzeżonej w orzecznictwie Sądu Najwyższego rozbieżnej wykładni przepisów ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (t. jedn. Dz. U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133 z późn. zm.; dalej zwana jako: „ustawa z 1982 r.”), dotyczących charakteru prawnego umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy. Wyjaśnienie zaistniałych rozbieżności jest szczególnie istotne dla tych następców, którzy w momencie zawierania umowy znajdowali się w ustroju wspólności majątkowej małżeńskiej, w celu ustalenia przynależności nabywanego przez nich gospodarstwa rolnego – albo do majątku wspólnego małżonków, albo do majątku odrębnego następcy.

Co prawda, po podjęciu przez Sąd Najwyższy uchwały **III CZP 59/05** z 25 listopada 2005 r. w poszerzonym składzie 7 sędziów SN (OSNC 2006, nr 5, poz. 79), rozbieżności co do charakteru prawnego umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy wydawały się ostatecznie wyjaśnione. Niemniej jednak, uchwała III CZP 59/05 dotyczy wyłącznie umów zawartych na podstawie poprzednio obowiązującej ustawy z 1977 roku. Zgodnie z jej tezą: „Gospodarstwo rolne, przekazane na podstawie ustawy z dnia 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz o innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin (Dz. U. Nr 32, poz. 140) następcy pozostającemu w ustawowej wspólności majątkowej małżeńskiej, należy do majątku wspólnego”.

I.

Rzecznik Praw Obywatelskich odnotował 4 orzeczenia Sądu Najwyższego wydane po podjęciu uchwały III CZP 59/05, w których przedstawiono odmienną ocenę charakteru prawnego umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy, zawartej na gruncie ustawy z 1982 r. Są to: postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 2008 r., sygn. II CSK 647/07, Lex nr 518174; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 30 stycznia 2009 r., sygn. II CSK 450/08, Lex nr 599753; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 listopada 2010 r., sygn. II CSK 274/10, Lex nr 707865 i wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 grudnia 2011 r., sygn. III CSK 63/11, Lex nr 1130173.

Postanowieniem z 18 kwietnia 2008 r., **II CSK 647/07**, Sąd Najwyższy przyjął, że: „do umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy należy w drodze analogii stosować przepisy kodeksu cywilnego i innych ustaw o umowie darowizny”. A zatem „gospodarstwo rolne, którego własność przeszła na następcę rolnika, pozostającego w związku małżeńskim

i ustroju wspólności majątkowej, w wyniku zawarcia umowy przekazania gospodarstwa rolnego pomiędzy nim a przekazującym, weszło do jego majątku odrębnego.” Uzasadnienie tego stanowiska w istocie sprowadzało się do argumentu o nieodpłatności stanowiącej cechę wspólną jednej i drugiej umowy. SN podkreślił, że przeniesienie własności gospodarstwa rolnego na podstawie umowy przekazania następuje pod tytułem nieodpłatnym, tak jak w przypadku darowizny. Sąd nawiązał do uregulowań zawartych w art. 2 pkt 6 oraz w art. 59 ustawy z 1982 r., argumentując, że przemawia za tym również *ratio legis* uregulowań z art. 32 § 1 oraz art. 33 pkt 2 k.r.o. (w brzmieniu sprzed nowelizacji, dokonanej ustawą z dnia 17 czerwca 2004 r.; Dz. U. Nr 162, poz. 1691, przy czym stan prawny w tym zakresie nie uległ zmianie - por. art. 31 § 1 i art. 33 pkt 2 k.r.o. w obecnym brzmieniu). Wskazał, że zawarty w art. 33 pkt 2 k.r.o. wyjątek od zasady, że przedmioty majątkowe nabyte w czasie trwania wspólności ustawowej przez jedno lub oboje małżonków wchodzi do majątku wspólnego, obejmuje sytuację, w której nabycie określonego przedmiotu nastąpi nieodpłatnie w wyniku działania przepisów ustawy (dziedziczenie ustawowe) albo jednostronnej czynności prawnej podmiotu dokonującego rozporządzenia (dziedziczenie testamentowe, zapis), albo w wyniku czynności prawnej dwustronnej, jednak charakteryzującej się nieodpłatnością (darowizna). Ustawodawca w takich przypadkach istotne znaczenie nadał dwóm okolicznościom, to jest: nabyciu przedmiotu majątkowego nieodpłatnie oraz woli dotychczasowego uprawnionego (spadkodawcy, darczyńcy). O wejściu przedmiotu majątkowego do majątku wspólnego lub majątku osobistego (poprzednio odrębnego) przesądza wola spadkodawcy lub darczyńcy.

Szersza argumentacja została przedstawiona w uzasadnieniu postanowienia z dnia 30 stycznia 2009 r., **II CSK 450/08**, gdzie Sąd Najwyższy również stwierdził, że: na gruncie ustawy z 1982 r. mamy do czynienia z umownym przeniesieniem własności gospodarstwa rolnego pod tytułem nieodpłatnym, na tyle podobnym do umowy darowizny, że do umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy należy stosować w drodze analogii przepisy kodeksu cywilnego i innych ustaw o umowie darowizny, za czym przemawia także *ratio legis* uregulowań zawartych w art. 32 § 1 i art. 33 pkt 2 k.r.o. (obecnie art. 31 § 1 i art. 33 pkt 2 k.r.o.). Sąd Najwyższy argumentował, że choć unormowanie dotyczące małżonków jest takie samo jak w ustawie z 1977 r., to jednak w dalszych przepisach występują istotne różnice. Przede wszystkim tych różnic dopatrył się w zależności występującej pomiędzy zawarciem danej umowy a otrzymaniem emerytury lub renty. Na gruncie ustawy z 1977 r. istniała ścisła zależność pomiędzy umową przekazania gospodarstwa rolnego następcy a otrzymaniem emerytury lub renty, podczas gdy zależność ta nie występowała przy umowie

darowizny, która w ogóle nie dawała prawa do renty lub do emerytury. Choć zatem obie te umowy były nieodpłatne, to jednak umowa przekazania miała dla przekazującego istotny cel gospodarczy, w przeciwieństwie do umowy darowizny. Ponadto przy wyborze następcy rolnik doznawał daleko idących ograniczeń, które nie występowały w przypadku umowy darowizny. Natomiast na gruncie ustawy z 1982 r. sytuacja przedstawiała się inaczej, co zostało wywnioskowane przez Sąd Najwyższy z jej art. 2 pkt 6. Zgodnie z tym przepisem przez przekazanie gospodarstwa rozumie się nie tylko nieodpłatne przeniesienie własności (albo posiadania) na rzecz następcy, ale także - jeśli rolnik nie ma następcy spełniającego warunki określone w art. 48 albo jeśli następca nie przyjął gospodarstwa - odpłatne lub nieodpłatne przeniesienie własności (albo posiadania) na rzecz dowolnej osoby fizycznej lub prawnej, stosownie do przepisów k.c. (z określonymi w ustawie wyjątkami niemającymi znaczenia dla wykładni tego przepisu w związku z przepisami dotyczącymi darowizny). Oznacza to, że przekazaniem gospodarstwa rolnego w świetle ustawy z 1982 r. jest również darowizna tego gospodarstwa w rozumieniu przepisów k.c., a nawet jego sprzedaż na rzecz dowolnej osoby fizycznej lub prawnej. Natomiast zgodnie z art. 15 ust. 1 i art. 16 ust. 1 ustawy każde przekazanie gospodarstwa rolnego, a więc także jego darowizna lub sprzedaż, jest jednym z trzech łącznych warunków uprawniających rolnika do renty lub emerytury. Wobec tego, według Sądu Najwyższego, na gruncie ustawy z 1982 r. rolnik miał wybór zarówno co do formy przekazania gospodarstwa, jak i osób, którym je przekaże, przy czym taki sam skutek gospodarczy, w postaci otrzymania od Państwa renty lub emerytury, wywoływało zarówno przekazanie gospodarstwa następcy, jak i jego darowizna na rzecz dowolnej osoby, a nawet jego sprzedaż. W związku z tym Sąd Najwyższy uznał, że pomiędzy umową przekazania gospodarstwa rolnego zawartą na gruncie ustawy 1982 r. a umową darowizny nie zachodzą istotne różnice: obie te umowy mają taki sam charakter (nieodpłatny) i prowadzą do tych samych skutków (otrzymanie renty lub emerytury przez rolnika). Niezrozumiałe byłoby zatem inne traktowanie woli rolnika przy przekazaniu gospodarstwa następcy, a inne przy darowiznie.

Na wspólne cechy umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy oraz umowy darowizny Sąd Najwyższy wskazał również w wyroku z 24 listopada 2010 r. sygn. **II CSK 274/10**, Lex nr 707865. W tym przypadku Sąd Najwyższy skupił się na nieodpłatności oraz pochodzeniu przysporzenia z majątku rolnika: pochodzenie przysporzenia z majątku rolnika nie nasuwa wątpliwości, natomiast w zakresie nieodpłatności SN zwrócił uwagę na art. 2 pkt 6 ustawy z 1982 r., gdzie sam ustawodawca wprost wskazał, że mamy do czynienia z czynnością nieodpłatną. SN podkreślił także, że o odpłatności umowy nie mogły decydować

świadczenia emerytalne lub rentowe uzyskiwane przez przekazującego, skoro otrzymywał je od państwa, a nie kosztem majątku następcy. Z kolei obciążenia przewidziane w art. 56 ust. 1 i 2 ustawy, tj. prawo do bezpłatnego korzystania z lokalu mieszkalnego i pomieszczeń gospodarskich w zakresie niezbędnym do zaspokajania swoich potrzeb i potrzeb członków rodziny oraz prawo do użytkowania działki gruntu rolnego o określonej powierzchni, mają charakter alimentacyjny i nie zmieniają nieodpłatnego charakteru umowy.

W przywołanym wyroku Sąd Najwyższy przedstawił także argumentację, która była obecna w judykaturze jeszcze przed podjęciem uchwały III CZP 59/05, odnoszącą się do uregulowań z art. 48 ust. 1 oraz art. 49 ust. 1 ustawy z 1982 r. (w ich pierwotnym brzmieniu obowiązującym do czasu nowelizacji wprowadzonej ustawą z 24 lutego 1989 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin oraz o zmianie ustawy o podatku rolnym; tekst jedn. Dz. U. Nr 10, poz. 53 z późn. zm.). Wskazane przepisy pozostawiały rolnikowi wybór co do osoby następcy. Także wtedy, gdy następca pozostawał w związku małżeńskim, pozwalały uczynić stroną umowy – następcą – jedną tylko osobę, z wyłączeniem małżonka następcy. Zdaniem SN takie uregulowanie wskazuje, że ustawodawca przypisał doniosłość prawną decyzji rolnika o przekazaniu gospodarstwa wyłącznie następcy, bez udziału jego małżonka. Pozostawiając rolnikowi wybór, o którym mowa, ustawodawca jednocześnie przesądził dopuszczalność istnienia sytuacji, w której przedmiot umowy nie wchodził do majątku wspólnego, mimo wiążącego następcę ustroju wspólności ustawowej, a to wówczas gdy tylko następca, bez udziału małżonka był, z woli rolnika, stroną umowy (por. uzasadnienie uchwały SN z dnia 15 listopada 1989 r. sygn. III CZP 93/89, Lex nr 146208). A zatem stanowisko SN zaprezentowane w uzasadnieniu tego wyroku – II CSK 274/10, sprowadza się do akcentowania prawa wyboru rolnika w sytuacji, gdy następca pozostawał w związku małżeńskim.

Argumentacja przedstawiona w ww. orzeczeniach została powielona w wyroku Sądu Najwyższego dnia 2 grudnia 2011 r. **sygn. III CSK 63/11**. Sąd Najwyższy ograniczył się tu do wskazania, że dotychczasowe stanowisko traktujące umowę o przekazaniu gospodarstwa rolnego następcy jako swoisty rodzaj umowy przeniesienia własności, do której nie stosuje się przepisów dotyczących darowizny, także w drodze analogii – pozostaje nieaktualne na gruncie ustawy z 1982 r. Jednocześnie podkreślił, że zgodnie z nowszym orzecnictwem, a więc orzeczeniami z 18 kwietnia 2008 r. II CSK 647/07, 30 stycznia 2009 r., II CSK 540/08 i 24 listopada 2010 r., II CSK 274/10, do umowy przekazania gospodarstwa rolnego pod tytułem nieodpłatnym stosuje się w drodze analogii przepisy kodeksu cywilnego i innych ustaw o umowie darowizny. Chodzi przy tym nie tylko o art. 888 i nast. k.c., ale także o

pozostałe przepisy k.c., w których jest mowa o darowiznach (np. przepisy księgi czwartej). Oceniał, że należy również konsekwentnie stosować do analizy umowy przepisy dotyczące darowizn zawarte w innych aktach prawnych regulujących stosunki cywilnoprawne, w tym unormowania zawarte w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym.

Podsumowując zatem, według stanowiska Sądu Najwyższego zaprezentowanego w ww. orzeczeniach, ustawa z 1982 r. tak dalece zbliżyła reżim prawny umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy do umowy darowizny, iż nie jest uzasadnione, by odmiennie traktować skutki tych czynności w świetle przepisów odwołujących się do darowizny. Co istotne, przedstawiona linia orzecznicza została przyjęta przez sądy powszechne – zob. m. in. wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 21 września 2012 r. sygn. V ACa 672/12, Lex nr 1236319 czy też wyrok Sądu Okręgowego w Łomży z dnia 17 października 2017 r., sygn. I C 669/15, Lex nr 3039877.

II.

Z drugiej strony Rzecznik zwraca uwagę na orzeczenia Sądu Najwyższego, wydane bezpośrednio na gruncie ustawy z 1982 r., stanowiące kontynuację stanowiska wyrażonego w uchwale 7 sędziów SN III CZP 59/05. Są to: postanowienie z 22 lutego 2007 r., sygn. III CSK 344/06, OSNC 2008, nr 1, poz. 12; uchwała z 21 czerwca 2012 r. sygn. III CZP 29/12, OSNC 2013, nr 1, poz. 7; uchwała z 28 listopada 2012 r. sygn. III CZP 68/12, OSNC 2013/5/59, postanowienie z 6 września 2013 r., sygn. V CSK 417/12, Lex nr 1402680.

W pierwszym z wymienionych orzeczeń, zapadłym w sprawie **III CSK 344/06**, Sąd Najwyższy ograniczył się do skonstatowania, iż: „w świetle uzasadnienia uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 25 listopada 2005 r., III CZP 59/05 (OSNC 2006, nr 5, poz. 79) nie może być wątpliwości, że także umowa przekazania gospodarstwa rolnego zawarta na podstawie ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. przez jednego z małżonków stanowi z mocy prawa źródło przysporzenia do majątku obojga małżonków pozostających w ustroju wspólności majątkowej ustawowej”.

Uchwała **III CZP 29/12** została wydana już po tym, gdy w orzecznictwie SN pojawił się pogląd odmienny, nakazujący stosowanie do umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy przepisów k.c. i innych ustaw o umowie darowizny. W uzasadnieniu tej uchwały SN podzielił dotychczasową argumentację o swoistości wyodrębnionej ustawowo umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy, odmiennej od umowy darowizny. Wskazał, że przyczyną jej zawarcia jest dążenie do uzyskania świadczeń z ubezpieczenia społecznego,

której następstwem jest wzajemna zależność między umową i decyzją w przedmiocie tych świadczeń ubezpieczeniowych, polegająca na tym, że utrata mocy jednej z tych czynności pociąga za sobą utratę mocy również drugiej. Dochodzi do powiązania tymi czynnościami rolnika, następcy oraz Państwa jako przyznającego świadczenia, co przemawia za tym, że umowa nie mieści się w katalogu umów uregulowanych w k.c. W uzasadnieniu przywołanej uchwały znalazło się krótkie odniesienie do poglądu SN wyrażonego w postanowieniu z 18 kwietnia 2008 r. sygn. II CSK 647/07 – jako nieprzekonującego do przyjęcia odmiennego stanowiska. Podkreślając ustawowe wyodrębnienie analizowanej umowy, nieodwracalność przekazania gospodarstwa i jego cel, obejmujący z jednej strony zabezpieczenie rolnikom bytu na starość, a z drugiej unowocześnienie metod gospodarowania, Sąd Najwyższy uznał, że charakter prawny umowy o przekazaniu gospodarstwa rolnego następcy nie różni się w ustawach z 1977 r. i z 1982 r. Zatem ocena umowy o przekazaniu gospodarstwa rolnego dokonana na gruncie ustawy z 1977 r. ma zastosowanie także do takiej czynności prawnej podejmowanej na podstawie przepisów ustawy z 1982 r., przy uwzględnieniu, że skutki prawne tej umowy ustalane są według przepisów ustawy, która obowiązywała w chwili jej zawarcia.

W uchwale **III CZP 68/12** Sąd Najwyższy wprost stwierdził, że gospodarstwo rolne przekazane na podstawie ustawy z 1982 r. następcy pozostającemu w ustroju wspólności majątkowej wchodzi w skład majątku wspólnego małżonków. Uzasadniając przedstawione stanowisko, SN zaznaczył, że umowa o przekazanie gospodarstwa rolnego następcy stanowi integralny składnik systemu emerytalnego i rentowego rolników. Celem jej zawarcia jest uzyskanie świadczeń z ubezpieczenia społecznego, z czym wiąże się wzajemna zależność umowy i decyzji w przedmiocie tych świadczeń polegająca na tym, że utrata mocy jednej pociąga za sobą utratę mocy drugiej z tych czynności. Tego rodzaju powiązanie czynności rolnika, następcy oraz państwa (czyli świadczeniodawcy) sprawia, że umowa przekazania gospodarstwa następcy nie mieści się w katalogu umów uregulowanych w k.c. Wspólną cechą umowy przekazania własności gospodarstwa rolnego następcy i umowy darowizny jest jedynie nieodpłatność świadczenia, nie będąca jednak atrybutem, ani nawet dominującą cechą umowy przekazania. Do jej *essentialia negotii* należą przede wszystkim: ograniczony krąg podmiotów, którym gospodarstwo rolne można przekazać, praca osoby otrzymującej gospodarstwo w tym gospodarstwie, a także konieczność przekazania gospodarstwa dla otrzymania świadczeń z ubezpieczenia społecznego. SN zwraca uwagę, że oparcie umowy przekazania gospodarstwa następcy na konstrukcji swoistej umowy, odmiennej od umowy darowizny, podyktowane było celem socjalnym w postaci zapewnienia środków utrzymania

rolnikom, a przy tym dążeniem do zwiększenia rentowności często niskoprodukcyjnych gospodarstw poprzez wymianę pokoleń i powierzenia ich następcy bez obciążenia spłatami, jako rodzinnego warsztatu pracy.

Poza tym w przywołanej uchwale III CZP 68/12 SN zwraca uwagę, że odrębność umowy o przekazaniu gospodarstwa rolnego potwierdza art. 119 ust. 2 ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 266 z późn. zm.), który ma zastosowanie do umów zawartych na podstawie poprzednio obowiązujących ustaw z 1977 r. i 1982 r. Przepis ten ustanawia – na szczególnych warunkach – ochronę rolnika przekazującego gospodarstwo następcy, na wypadek zachowań dających się określić mianem niewdzięczności. Przyjęcie, że na gruncie ustawy z 1982 r. mamy do czynienia z umownym przeniesieniem własności gospodarstwa na następcę pod tytułem nieodpłatnym na tyle podobnym do umowy darowizny, iż należałoby do niego stosować w drodze analogii przepisy k.c. i innych ustaw o umowie darowizny, czyniłoby, z uwagi na treść art. 898 § 1 k.c. zbędnym ustanawianie ochrony, polegającej na możliwości rozwiązania umowy. Poza tym SN wskazuje, że odrębną instytucję uznania następcy rolnika za niegodnego przejęcia jego gospodarstwa przewidywał także art. 49 ustawy z 1982 r.

W postanowieniu wydanym w sprawie **V CSK 417/12** Sąd Najwyższy także zwrócił uwagę na szczególny cel umowy przekazania gospodarstwa rolnego, stanowiącej integralny składnik systemu emerytalnego i rentowego rolników, jakim jest otrzymanie świadczeń z ubezpieczenia społecznego. Jednocześnie powtórzył argumentację o powiązaniu czynności rolnika, następcy i państwa jako świadczeniodawcy, co sprawia, że umowa przekazania nie mieści się w katalogu umów uregulowanych w kodeksie cywilnym. Jakkolwiek wspólną cechą tej umowy i umowy darowizny jest nieodpłatność świadczenia, jednakże umowa ta nie jest zawierana *causa donandi*, ale *causa obligandi*.

Warto również odnotować stanowisko SN przedstawione w uzasadnieniu do uchwały z 7 lutego 2014 r., sygn. **III CZP 114/13**, OSNC 2014, nr 12, poz. 118. Co prawda, jej teza odnosi się tylko do umów zawartych na podstawie ustawy z 1977 r., wskazując, że wartość gospodarstwa rolnego przekazanego spadkobiercy (następcy) w drodze umowy zawartej w trybie art. 52 ustawy z 1977 r. nie podlega zaliczeniu na należną temu spadkobiercy schedę spadkową na podstawie art. 1039 k.c. Niemniej jednak, w treści uzasadnienia SN odnosi się również do uregulowań ustawy z 1982 r., ostatecznie przyjmując, że umowa darowizny oraz umowa przekazania gospodarstwa rolnego następcy to umowy nazwane, posiadające pewne cechy wspólne, ale różniące się od siebie w istotny sposób. SN podkreśla, że konstrukcja umowy o przekazanie gospodarstwa rolnego następcy ewoluowała wraz z kolejnymi aktami

prawnymi regulującymi system emerytalny rolników w kierunku stopniowego rozszerzenia swobody rolnika, będącego zbywcą, w kształtowaniu warunków umowy z nabywcą, jednak treść wzajemnych praw i obowiązków, jakie mogły dla siebie przewidzieć strony tej umowy, decydowały o zbliżeniu jej do umowy dożywocia, a nie do umowy darowizny. SN zwraca uwagę m. in. na to, że w stanie prawnym ustalonym zarówno ustawą z 1977 r., jak i ustawą z 1982 r., następca - jako przejmujący gospodarstwo rolne - ma pewne obowiązki względem rolnika, podczas gdy na obdarowanym w związku z zawarciem umowy darowizny nie ciąży żadne obowiązki świadczenia na rzecz darczyńcy. Uprawnieniem rolnika, wynikającym z obu ww. ustaw, było zachowanie dla siebie i rodziny określonej działki z zabudowaniami, a następca musiał znosić korzystanie z nich przez rolnika oraz jego bliskich, pozostających z nim we wspólnym gospodarstwie domowym. Poza tym inaczej niż przy umowie darowizny, przedmiot świadczenia w umowie przekazania gospodarstwa rolnego następcy nie mógł być swobodnie określony przez rolnika, ponieważ przepisy ustawy wymagały, aby przekazaniu następcy podlegały wszystkie prowadzone przez niego gospodarstwa rolne w całości. SN wyraził też pogląd, że wnioski o podobieństwie umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy do umowy darowizny nie powinny być formułowane tylko na podstawie zbliżenia formy przewidzianej dla zawarcia każdej z nich. Decyzję ustawodawcy należy tłumaczyć nie wolą uczynienia umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy rodzajem umowy darowizny, lecz potrzebą ustalenia jednolitych co do formy reguł obrotu nieruchomościami, przy założeniu, że notariusz sporządzający umowę ma wyższe kwalifikacje do kontroli przesłanek jej zawarcia niż osoba piastująca funkcję organu administracji.

III.

Ponadto Rzecznik zwraca uwagę, że przedstawiona kwestia była przedmiotem skargi nadzwyczajnej wniesionej przez Prokuratora Generalnego. Postanowieniem z 27 maja 2021 r., sygn. **I NSNc 109/20**, Lex nr 3181444, Sąd Najwyższy oddalił skargę, w uzasadnieniu wskazując: „Sąd Najwyższy w niniejszym składzie dostrzega, że obok licznych judykatów, wymienionych w uzasadnieniu skargi nadzwyczajnej, mających wspierać stanowisko jej autora co do zasadniczo różnego od darowizny charakteru prawnego umowy przekazania gospodarstwa rolnego, można wskazać również orzeczenia, w których reprezentowane są poglądy odmienne - wskazujące na podobieństwa takiej umowy do darowizny, które powinny prowadzić do jej uwzględnienia przy obliczaniu zachowku. Sąd Najwyższy w postanowieniu z 18 kwietnia 2008 r. (II CSK 647/07) wskazał, że "[d]o umowy przekazania

gospodarstwa rolnego następcy należy stosować w drodze analogii przepisy Kodeksu cywilnego i innych ustaw o umowie darowizny". Podobny pogląd był również wyrażany w orzecznictwie sądów powszechnych (np. wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 21 września 2012 r., V ACA 672/12). Podkreślenia wymaga, że poglądy te, prowadzące do zasadniczo odmiennych wniosków niż przyjęte w skardze nadzwyczajnej, podzielane są przez przedstawicieli doktryny (zob. np. P. Księżak, Komentarz do art. 993 k.c., w: K. Osajda (red.), Kodeks cywilny. Komentarz, Legalis 2020; G. Wolak, Wartość gospodarstwa rolnego będącego przedmiotem umowy przekazania własności gospodarstwa rolnego (art. 59 ustawy z 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin) a ustalenie zachowku, Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury 2012, nr 3, s. 31-44; M. Niedośpiał, Glosa do uchwały z dnia 19 lutego 1991 r., III CZP 4/91, OSP 1993, Nr 1, poz. 2) (...) Konkludując, należy dostrzec istnienie, zarówno w orzecznictwie, jak i literaturze przedmiotu, konkurencyjnych poglądów co do charakteru prawnego umowy przekazania własności gospodarstwa rolnego. Prowadzą one, co prawda, do odmiennych, lecz dopuszczalnych wniosków, które znajdują uzasadnienie w poprawnej metodologicznie argumentacji prawniczej i wynikają ze stosowanych metodach wykładni. Żaden z konkurujących poglądów nie może być uznany za rażąco błędny.”

IV.

Rzecznik Praw Obywatelskich, mając na uwadze przedstawione wyżej rozbieżności, po dokonaniu pogłębionej analizy argumentów przywoływanych przez SN dla uzasadnienia obu poglądów na temat charakteru prawnego umowy zawartej w trybie ustawy z 1982 r. o przekazanie gospodarstwa rolnego następcy, opowiada się za stanowiskiem o jej odrębności od umowy darowizny oraz potrzebą przyjęcia, że gospodarstwo rolne przekazane następcy pozostającemu w ustawowej wspólności majątkowej małżeńskiej wchodzi w skład majątku wspólnego małżonków.

Tym samym Rzecznik podtrzymuje swoje dotychczasowe stanowisko przedstawione we wniosku z dnia 10 maja 2005 r., w wyniku którego Sąd Najwyższy podjął uchwałę III CZP 59/05. W wyrażonej już wówczas ocenie Rzecznika uregulowania zawarte w ustawie z 1977 r. oraz ustawie z 1982 r. nie różnią się modelowo w zakresie rozwiązań kształtujących charakter umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy. Według Rzecznika ustawa z 1982 r. przejęła podstawowe rozwiązania ustawy z 1977 r.

Zgodnie z art. 2 ust. 1 pkt 4 ustawy z 1977 r. emerytura przysługuje rolnikowi, który przekazał następcy lub Państwu gospodarstwo rolne, którego wartość nie uległa obniżeniu w okresie 5 lat prowadzenia gospodarstwa przed jego przekazaniem, chyba że obniżenie wartości gospodarstwa nastąpiło z przyczyn niezawinionych przez rolnika. Z art. 43 ust. 1 tej ustawy wynika, że gospodarstwo rolne może być przekazane tylko jednemu następcy, a jeżeli następca pozostaje w związku małżeńskim - także obojgu małżonkom. Zgodnie z art. 52 ust. 1 przekazanie gospodarstwa rolnego następcy następuje w drodze umowy pisemnej sporządzonej przez naczelnika gminy. Przechodząc na grunt ustawy z 1982 r., w myśl art. 2 pkt 6, w pierwotnym brzmieniu, przez przekazanie gospodarstwa rolnego następcy rozumiało się nieodpłatne przeniesienie na rzecz następcy posiadania i własności tego gospodarstwa, jeżeli rolnik był jego właścicielem. Z art. 15 ust. 1 pkt 4 w pierwotnym brzmieniu wynikało, że emerytura przysługuje rolnikowi, który przekazał nieodpłatnie następcy lub Państwu gospodarstwo rolne, którego wartość nie uległa obniżeniu w okresie ostatnich 5 lat przed jego przekazaniem, chyba że obniżenie wartości nastąpiło z przyczyn niezależnych od rolnika. Natomiast według art. 49 ust. 1 w pierwotnym brzmieniu, gospodarstwo rolne mogło być przekazane tylko jednemu następcy, a jeżeli następca pozostaje w związku małżeńskim - także obojgu małżonkom. Stosownie do art. 59 ust. 1 tej ustawy przekazanie gospodarstwa rolnego następcy następuje w drodze umowy zawartej w formie aktu notarialnego. Zatem z porównania tych przepisów wynika, że podstawowa różnica pomiędzy ustawą z 1977 r. a ustawą z 1982 r. dotyczyła formy umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy. Jak słusznie jednak zauważył Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały III CZP 114/13, decyzję ustawodawcy w tym zakresie należy tłumaczyć potrzebą ustalenia jednolitych co do formy reguł obrotu nieruchomościami.

Dopiero ustawą z 24 lutego 1989 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin oraz o zmianie ustawy o podatku rolnym (Dz. U. z 1989 r. Nr 10, poz. 53) zmieniono art. 2 pkt 6 ustawy z 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych. Przepis ten w nowym brzmieniu stanowił, że przez przekazanie gospodarstwa rolnego rozumie się także odpłatne lub nieodpłatne przeniesienie posiadania, a jeśli rolnik jest właścicielem, także własności gospodarstwa na rzecz dowolnej osoby fizycznej albo prawnej stosownie do przepisów k.c. Tak więc dopiero od momentu wejścia w życie tej nowelizacji, tj. od dnia 1 stycznia 1989 r. można było uzyskać prawo do emerytury lub do renty, przekazując gospodarstwo rolne osobie niespełniającej warunków z art. 48 ustawy, także w formie umowy darowizny. Rzeczywiście była to zmiana istotna, ale nie na tyle, aby można było mówić o zmianie charakteru prawnego umowy przekazania

gospodarstwa rolnego następcy i potrzebie stosowania do niej, chociażby w drodze analogii, przepisów dotyczących umowy darowizny.

W tym miejscu należy odnieść się do argumentacji Sądu Najwyższego podniesionej w postanowieniu II CSK 450/08, dotyczącej możliwości swobodnego wyboru przez rolnika zarówno formy przekazania gospodarstwa rolnego w celu uzyskania emerytury lub renty, jak i osób, którym gospodarstwo było przekazywane. Pomimo iż w okresie obowiązywania ustawy z 1982 r. zawarcie umowy darowizny w rozumieniu przepisów kodeksu cywilnego mogło stanowić podstawę do uzyskania uprawnień emerytalnych albo rentowych, to jednak prawo wyboru rolnika co do formy przekazania gospodarstwa rolnego wciąż było istotnie ograniczone. Zgodnie bowiem z art. 2 pkt 6 ustawy rolnik mógł wybrać umowę darowizny w rozumieniu przepisów kodeksu cywilnego, przekazując gospodarstwo dowolnej osobie fizycznej lub prawnej, tylko wtedy, gdy nie miał następcy spełniającego warunki określone w ustawie (art. 48) albo gdy następca odmówił przejęcia gospodarstwa. Jeśli więc rolnik miał następcę spełniającego warunki określone w ustawie i następca ten był zainteresowany przejęciem jego gospodarstwa, to rolnik nie mógł uczynić tego w drodze umowy darowizny, lecz powinien je przekazać w formie umowy z następcą, aby otrzymać prawo do emerytury lub renty. W tej sytuacji zawarcie umowy darowizny z dowolną osobą fizyczną lub prawną w rozumieniu przepisów k.c. nie stanowiłoby przekazania gospodarstwa rolnego. A zatem argument wskazany w uchwale III CZP 59/05, że rolnik przy wyborze następcy doznawał daleko idących ograniczeń niewystępujących przy umowie darowizny, w znaczącej mierze pozostaje aktualny także na gruncie ustawy z 1982 r.

Wciąż aktualne pozostają argumenty o potrzebie ochrony interesu rodziny i ścisłej wykładni art. 33 k.r.o., który obejmuje zamknięty katalog przedmiotów wchodzących do majątku osobistego małżonka. Z całą pewnością objęcie gospodarstw rolnych przekazanych następcom, pozostającym w ustawowej wspólności małżeńskiej, normą z art. 31 § 1 zd. 1 k.r.o., sprzyja tworzeniu trwałej bazy materialnej pozwalającej małżonkom na zaspokajanie potrzeb rodziny, którą przez swój związek założyli. Tym samym przyjęcie, że gospodarstwo rolne wejdzie do majątku wspólnego małżonków, w sposób oczywisty służy dobru rodziny, pozostającej pod ochroną państwa i tworzonego przez nie prawa. Ochronie tej daje wyraz zasada ustrojowa wyrażona w art. 18 Konstytucji, a także dopełniająca ją norma z art. 71 ust. 1 Konstytucji stanowiąca, że: „państwo w swej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny” (por. wyroki TK z 4 maja 2004 r., K 8/03, OTK-A 2004, nr 5, poz. 37 oraz z dnia 18 maja 2005 r., K 16/04, OTK-A 2005, nr 5, poz. 51). Szczególną rolę rodzinnych gospodarstw rolnych podkreśla również art. 23 Konstytucji, traktując je jako

podstawę ustroju rolnego Rzeczypospolitej. Uzasadnia to przyjmowanie w procesie stosowania prawa takiej jego wykładni, która służy wzmocnieniu tej instytucji, także w sensie gospodarczym, poprzez zapewnianie integralności i trwałości gospodarstwa rolnego jako swego rodzaju „podstawy ekonomiczno-produkcyjnej” dla obojga małżonków-rolników i całej tworzonej przez nich rodziny.

W uzasadnieniu uchwały III CZP 59/05 SN zwrócił uwagę, że w małżeństwach, w których obowiązuje ustrój wspólności ustawowej, przynależność nabytych składników majątkowych do majątków osobistych małżonków ma charakter wyjątkowy. Zasadą jest, że wszelkie zaistniałe w tym okresie przysporzenia powiększają majątek wspólny. Zaliczenie nabytego przedmiotu majątkowego do majątku osobistego wymaga spełnienia dodatkowej przesłanki, a mianowicie: wykazania, że nabycie nastąpiło w okolicznościach szczególnych, przewidzianych w art. 33 k.r.o. Tak określona przepisami art. 31 § 1 i 33 k.r.o. zależność w gromadzeniu składników majątku wspólnego i majątków osobistych małżonków przekłada się na stosowanie reguł interpretacyjnych. Ocena okoliczności faktycznych oraz prawnych stanowiących podstawę zakwalifikowania nabytego przedmiotu do majątku wspólnego lub majątku osobistego oznacza konieczność odniesienia się do reguł prawa cywilnego, skoro regułom tego prawa podporządkowany jest majątek osobisty małżonka. Rzecznik w pełni podziela tę argumentację, bez wątplenia aktualną na gruncie ustawy z 1982 r.

Poza tym w uzasadnieniu uchwały III CZP 59/05 Sąd Najwyższy słusznie zwrócił uwagę, że pomimo utrzymującego się sporu odnośnie oceny charakteru umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy, ustawodawca dokonując w 2004 r. daleko idących zmian kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w zakresie ustrojów majątkowych małżeńskich (zob. ustawa z dnia 17 czerwca 2004 roku o zmianie ustawy - Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw; Dz. U. Nr 162, poz. 1691), nie dostrzegł potrzeby rozszerzenia katalogu wyłączeń określonych w art. 33 k.r.o.

Nie należy również pomijać tego, że umowa o przekazanie gospodarstwa rolnego następcy stanowi integralny składnik systemu emerytalnego i rentowego rolników, a celem jej zawarcia jest przede wszystkim – niezmiennie, zarówno na gruncie ustawy z 1977 r., jak i ustawy z 1982 r. – uzyskanie świadczeń z ubezpieczenia społecznego oraz zapewnienie kontynuacji prowadzenia gospodarstwa rolnego, a nie dokonanie przysporzenia w majątku następcy. Ponadto Rzecznik w pełni podziela stanowisko Sądu Najwyższego przedstawione w uzasadnieniu przywołanych powyżej orzeczeń odnośnie istotnych różnic występujących pomiędzy umową darowizny a umową przekazania zawieraną w trybie ustawy z 1982 r., jak na przykład: swoboda darczyńcy w określeniu przedmiotu umowy, podczas gdy w umowie

przekazania gospodarstwa rolnego następcy przekazaniu muszą podlegać – stosownie do art. 53 – wszystkie gospodarstwa, stanowiące własność lub będące w posiadaniu rolnika lub jego małżonka. O odrębności umowy przekazania od umowy darowizny świadczy również istnienie odrębnej regulacji przewidującej ochronę rolnika w przypadku zachowań następcy, dających się określić mianem niewdzięczności. W tym zakresie Rzecznik w pełni podziela stanowisko SN przedstawione w uchwale III CZP 68/12.

W odniesieniu zaś do argumentów przywołanych przez SN w wyroku II CSK 274/10 Rzecznik chciałby zwrócić uwagę, że nieodpłatność jako cecha wspólna umowy darowizny i umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy nie może mieć kluczowego znaczenia dla rozstrzygnięcia postawionego pytania. W tej kwestii stanowisko zajęte w uchwale SN(7) III CZP 59/05 pozostaje w pełni aktualne, skoro nieodpłatność dotyczy umów zawartych zarówno na gruncie ustawy z 1982 r., jak i ustawy z 1977 r., gdzie ustawodawca również wprost w art. 75 ust. 1 pkt 3 wskazał, że przekazaniem gospodarstwa rolnego następcy jest nieodpłatne przeniesienie na rzecz następcy posiadania i własności, jeżeli rolnik jest jego właścicielem. Rzecznik w pełni podziela pogląd przedstawiony w uzasadnieniu uchwały III CZP 59/05, że „nieodpłatność nie jest wyłącznym atrybutem umowy przekazania ani nawet jej cechą dominującą”, zatem na tej tylko podstawie nie sposób przyjąć, że należy stosować do niej przepisy o darowiznie, także w drodze analogii.

Dodatkowo też warto mieć na uwadze, że przyjęcie odmiennego charakteru umowy o przekazanie gospodarstwa rolnego następcy, w zależności od tego, na gruncie jakiej ustawy umowa została zawarta, mogłoby wiązać się z niepotrzebnym chaosem prawnym i brakiem zrozumienia ze strony obywateli. To zaś mogłoby mieć negatywne przełożenie na realizację konstytucyjnej zasady zaufania do państwa i stanowionego przez nie prawa, wywodzonej z art. 2 Konstytucji RP (por. wyroki TK z 9 października 2001 r., SK 8/00, OTK 2001/7/211 oraz z 6 marca 2007 r. SK 54/06, OTK-A 2007/3/23). Zgodnie z rozumieniem tej zasady, przyjmowanym w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, ochronie konstytucyjnej musi podlegać zaufanie obywateli nie tylko do litery prawa, ale przede wszystkim do sposobu jego interpretacji przez organy państwa (por. wyrok TK z 27 kwietnia 1997 r. U11/97, OTK 1997, nr 5-6, poz. 67).

Reasumując, w ocenie Rzecznika przedstawione rozbieżności co do oceny charakteru prawnego umowy przekazania gospodarstwa rolnego następcy, zawartej w trybie ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków

ich rodzin (t.j. Dz. U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133 z późn. zm.), wynikają z ukształtowanych, sprzecznych wobec siebie linii orzeczniczych. Rozbieżności powstały w orzecznictwie Sądu Najwyższego i wynikają bezpośrednio z odmiennej wykładni prawa, jednocześnie znajdując przełożenie na orzecznictwo sądów powszechnych. Wobec tego konieczne jest ich usunięcie przez poszerzony skład Sądu Najwyższego w drodze rozstrzygnięcia zagadnienia prawnego postawionego na wstępie.

W związku z powyższym wnoszę jak na wstępie.

Załączniki:

2 odpisy pisma procesowego